

Ke kritice národnostního programu sociální demokracie za Rakouska

Houser Jaroslav

Národnostní problematika stala se pro Rakousko v 19. století otázkou osudovou. Již za revoluce roku 1848 otřásl se tento velkostát v Podunají ve svých základech. Naléhavost řešení národnostní problematiky uvědomovali si již liberální autoři a po nástupu dělnické třídy na politickou scénu stála sociální demokracie před závažnou otázkou národnostní.

Program a státní model národnostně kulturní autonomie, jež se vynořuje na samém konci 19. století, byl nesporně přitažlivý pro ty, kteří se třeba jen formálně hlásili k marxismu. Austromarxisté (K. Renner a později O. Bauer) používali marxistickou argumentaci a jejich státní model národnostně kulturní autonomie byl velmi propracovaný ve srovnání s mlhavými sjezdovými rezolucemi sociálně demokratických stran v Rakousku, jejichž teoretická úroveň nebyla vysoká. To se týkalo především rezoluce o národnostní otázce brněnského celorakouského sjezdu sociální demokracie roku 1899.

Státoprávní představy tzv. austromarxistů, jakož i významná, avšak nepostačující národnostní rezoluce brněnského sjezdu, zasluhují naši pozornost z toho důvodu, že vyjadřovaly politické ovzduší strany a do značné míry ovlivnily přístup sociální demokracie, zejména utlačovaných národů, tedy i českého a slovenského národa, k národnostní otázce. Tento přístup měl dalekosáhlý význam. Šlo o to, jakou úlohu sehraje dělnické hnutí, nejpokrokovější složka buržoazní společnosti za vedení sociální demokracie v národně osvobozovacím boji a jak ovlivní jeho cíle. Bylo-li vysokou metou utlačovaných národů vytvoření národního státu, otvírala se v perspektivě také otázka vzájemných vztahů národních států. To vše se týkalo především také národně osvobozovacího boje Čechů a Slováků. Teorii národnostně kulturní autonomie i rezoluci brněnského sjezdu celá tato problematika unikala.

Úzké sepětí našeho národně osvobozovacího boje s aktivitou dělnické třídy a s národnostními programy dělnického hnutí je odůvodněno tím, že národně osvobozenecký boj probíhá a vrcholí v námi sledovaném období převážně v druhé etapě národního hnutí podle Leninova členění.

Není to již epocha, slovy Lenina, zhroucení feudalismu a absolutismu, epocha utváření buržoazně demokratické společnosti a státu, kdy se národní hnutí poprvé stávají hnutími masovými, zatahují tak či onak všechny třídy do politiky prostřednictvím tisku, účasti v zastupitelských orgánech atd.

Je to spíše národní boj převážně v druhé etapě podle Leninova členění; „jde o epochu plně ustavených kapitalistických států s dávno zavedeným konstitučním zřízením, se silně vyvinutým antagonismem mezi proletariátem a buržoazií, o epochu, kterou můžeme nazvat předvečerem zhroucení kapitalismu.“

„Pro druhou etapu je typické, že v ní neexistují masová buržoazně demokratická hnutí, vyvinutý kapitalismus stále více sbližuje a promíchává národy, které již byly plně vtaženy do obchodního styku mezi národy a klade do popředí antagonismus mezi mezinárodně slitým kapitálem a mezinárodním dělnickým hnutím.“¹

Dělnická třída — její hnutí, programy i akce — měla by mít v tomto období vedoucí postavení v národně osvobozeneckém boji a mohla by být vedoucí silou národního hnutí.

Ideové prvky národnostně kulturní autonomie.

Austromarxistická teorie národnostně kulturní autonomie, jejíž představitelé byli K. Renner a O. Bauer, nestala se oficiální stranickou doktrínou, nicméně však její vliv byl značný a to i v české sociální demokracii. Byla pokusem řešit národnostní problematiku v Rakousku a to s marxistickým zdůvodňováním.

Během postupujícího rozkladu Rakouska na půdě dualismu vznikla celá řada reformních plánů, podle kterých měla být zachráněna státní loď s vážnými trhlinami. K těmto reformním plánům patřila i austromarxistická teorie národnostně kulturní autonomie. Přitom budil austromarxismus zdání, že jeho projekty je vyplňována mezera v marxistické teorii, kterou tehdy představovala národnostní otázka.

Ideové spojení teorie národnostně kulturní autonomie s teoretiky liberalismu je možno zjistit ve dvou směrech: ve snaze odloučit rakouskou státnost od národnostní problematiky, s čímž se setkáváme jak u Rennera tak i Bauera, a pak v poslání němectví v Podunají, jež zdůrazňuje Renner.

Emancipační snahy rakouských národů v období dualismu zname-ly ohrožení rakouské státnosti. Proto se opakuje v plánech liberálů myšlenka, a to v různých variacích, oddělit národnostní otázku od státnosti a neutralizovat složku národnostní. Národnostní vědomí potlačovaných národů, jež ohrožovalo samu existenci mnohonárodního státu, mělo být izolováno a uzemněno.

Se snahou oddělit národnostní prvek od státního setkáváme se např. u Fischhofa. Ten věřil, že by bylo možno docílit vhodnou ústavní úpravou, aby při volbách nerozhodovala národnost a jazyk, které oddělují příslušníky téhož politického směru. Offermann byl pro správní systém, jež by odděloval národnostní správu od státní. Lang pomýšlel na národnostní autonomii, nikoliv na autonomii zemí, ale na utvoření národnostních kulturních parlamentů.

Jinou otázkou bylo poslání německví v Podunají. S představou toho druhu se setkáváme u Fischhofa. Ten věřil v kulturní poslání německví v podunajském prostoru přes svá stanoviska příznivá Čechům a Slovanům. Národnostní rovnoprávnost nevylučovala podle něho kulturní vedení nejsilnějšího národnostního činitele.² Také Renner nikdy nepopíral, že německví má kulturní poslání.³

Kromě těchto základních tezí setkáváme se v dílech Fischhofových, Teznerových a Offermannových s celou řadou podobností a analogií s Rennerem.⁴

Je tu však řada dalších autorů, kteří na rozdíl od Rennera pomýšleli na zřízení národních celků na teritoriálním základě. Tak např. historik Charmatz⁵ odmítal korunní země a navrhoval místo nich zřídit národní členské státy s dalekosáhlou územní autonomií uvnitř těchto států. Také Popovici⁶ navrhoval zřídit místo korunních zemí 15 jinojazyčných zemí – členských států.

Naproti tomu katoličtí státovědci Lammasch a Seipel, byli zastánci personálního principu a národnostní stát stavěli před stát národní.⁷

Křesťanský sociál Josef Scheicher uveřejnil však již v roce 1900 utopickou vizi o „Spojených východních státech“ („Vereinigte Oststaaten“),⁸ kde nevychází z personálního principu a je pro národní státy.⁹

Východiskem státního modelu národnostně kulturní autonomie bylo pojetí národa. Z něho vyplývaly omyly navrženého politického systému.

Hlavním konstituujícím faktorem v austromarxistické teorii národa byl jazyk. Jiné faktory, území a ekonomika, byly zanedbávány a podceňovány. Zvláště macešsky posuzovala tato teorie území. Bylo uváděno, že národ na rozdíl od státu není „bodenständig“.¹⁰ Tato teze otvírala cestu k neutralizaci národa ve sféře politické.

Podobně tomu bylo s ekonomikou. Podle Rennera je národní zájem oddělitelný od zájmu hospodářského a sociálního. Hospodářské zájmy pracovního dne nejsou národnostně diferencovány a jen v den pracovního klidu vypuká v Rakousku národnostní boj.¹¹ Autor připouštěl jen hospodářské zabarvení národnostní zájmové skupiny (převaha průmyslu a řemesel u Němců a zemědělství u rakouských Slovanů).¹²

Zkrátka národ byl chápán jako společenství jazyka a kultury a tím

byla již určena jeho funkce ve státním modelu národnostně kulturní autonomie.¹³

Je přirozené, že národnostní princip a národně osvobozenecský boj byl podceňován. Nacionalism dosáhl prý již svého kulminačního bodu a je nyní na sestupu. Idea státu (etatismus) zatlačuje ideu národní.¹⁴

Výsledkem těchto úvah bylo Rennerovo jednoznačné odmítnutí národního státu a uznání primátu státu národnostního,¹⁵ jež odpovídalo jeho představám o nutnosti ekonomického etatismu.¹⁶ Hlavním argumentem proti národnímu státu bylo tvrzení, že státy jsou územními jednotkami s hospodářskými a vojenskými hranicemi.

Ve Švýcarsku spatřoval Renner vzor úspěšného řešení národnostní otázky a podunajský stát měl se podle jeho představ stát velkým Švýcarskem střední a východní Evropy.¹⁷ K tomu je třeba dodat, že Renner nevěnoval dostatečnou pozornost specifikám Švýcarska. Byla to např. jeho neutrální politika, která přispěla úspěchu vnitropolitického národnostního vyrovnání.

Rennerovy představy o národě a jeho funkcích sdílel zprvu mladší představitel austromarxistické teorie O. Bauer. Za kapitalismu, tvrdil Bauer, kulturní společenství se zprvu omezuje na příslušníky panující třídy a rozšiřuje se postupně na příslušníky tříd vykořisťovaných. Dělnická třída dosahuje postupně určitých pozic nejen jako spotřebitel, ale dokonce jako producent kulturních hodnot. Kapitalismus však brání proměně národního kulturního společenství ve všeobecné kulturní společenství, takže tento proces bude dokončen až za socialismu.¹⁸

Pojetí národa obou hlavních představitelů austromarxistické teorie Rennera a Bauera s podceňováním ekonomického činitele a teritoriality otvíralo perspektivu na zachování velkého státu v Podunají. Boj potlačovaných národů podle těchto představ nemusil vést nevyhnutelně ke katastrofě mnohonárodního státu.

Tuto naději na zachování velkostátu nesdíleli oba představitelé národnostně kulturní autonomie ve stejné míře. Renner setrval při svém optimismu déle, dokonce i v druhé polovině první světové války. U Bauera se setkáváme s pochybnostmi již v jeho prvním díle, jež bylo napsáno ještě před první světovou válkou.¹⁹

Předmětem kritiky je také personální princip, jenž je pro Rennerův státní model charakteristický a který je úzce spjat s jeho pojetím národa.²⁰

Renner poukazoval na to, že personální princip postupně zatlačuje ve státní správě princip teritoriální. Vysoká efektivnost státního aparátu vyžaduje prý personální členění občanů vůči státu a tomu odpovídající reálné členění státní správy. To se projevuje zejména v některých specializovaných odvětvích státní správy. Kde ale státní

moc není dělena, to jest v akční sféře orgánů státní moci, je teritoriální princip zachován. Stát tedy nepřestává být územní organizací.²¹ To vedlo ke zdůvodnění centralistických rysů Rennerova státního modelu, pokud šlo o záležitosti celkového státního zájmu nespádající do okruhu národnostně kulturní autonomie.

Pro použití personálního principu odkazoval Renner na národnost proletariátu, jež je prý zbavena teritoriálních pout, protože proletariát nevlastní výrobní prostředky. Je též pozoruhodné, že u Rennera a na začátku jeho literární činnosti též u Bauera, se setkáváme se srovnáváním národnosti s náboženským vyznáním a to právě v souvislosti s personálním principem.

Je třeba připomenout, že personální princip neovládá Rennerův státní model výlučně, ale jen z části, je však proň typický. Také Bauer stavěl personální princip vedle teritoriálního.²²

Při dnešním kritickém pohledu na někdejší austromarxistické názory na národnostní otázku zjišťujeme velký význam dalšího závažného nedostatku a omylu. Teorie národnostně kulturní autonomie soustavně opomíjela nezbytnost posuzovat snahy o národnostní vyrovnání v Podunají v souvislosti se vztahy mezinárodními, kde dominovaly imperialistické zájmy. Boj proti imperialismu a proti imperialistickým válkám měl být doprovodem každého demokratického národnostního vyrovnání. (O Rennerově názoru na první světovou válku viz závěry na konci studie!)

Lenin ostře vystoupil proti tezím národnostně kulturní autonomie i proti prioritě, kterou přiznávali její tvůrci národnostnímu státu při řešení národnostní otázky. O národnostním státu napsal:

„Proto tedy termín „stát národnostní“, který pustili zvlášť lehkomyšlně do oběhu oportunisté v národnostní otázce, rakouští publicisté K. Renner a O. Bauer, je správný jen ve velmi omezeném smyslu: nezapomínáme-li totiž jednak na zvláštní historické místo většiny států tohoto typu (o tom si pohovoříme dále) a na druhé straně nepřipouštíme-li, aby se tímto termínem zastíral zásadní rozdíl mezi skutečnou samosprávností národů a utlačováním národů.“²³

Souhrnně lze říci, že Leninovy výroky a teze jsou v ostrém protikladu k stěžejním zásadám národnostně kulturní autonomie, jako bylo např. odekonomizované pojetí národa, primát národnostního státu i personální princip. (Viz závěr studie!)

Státní model národnostně kulturní autonomie.

Tyto kontroverzní body jsou patrné z krátkého popisu Rennerova projektu.

Základem veřejné správy měla být správa krajská. Kraje měly být ustaveny v národnostních hranicích, pokud to připouštěla racionalita

veřejné správy a zájmy obyvatelstva. Kraje, jako základ veřejné správy, měly být nadány dalekosáhlou pravomocí. Měly jim být svěřeny záležitosti, které do té doby vyřizovala místodržitelství a okresní hejtmanství. Orgánem krajské správy měla být demokraticky volená krajská rada (Kreisrat). V jednojazyčných krajích, kde nebyla silnější národnostní menšina, měla být krajská rada současně orgánem, jenž by vyřizoval a organizoval záležitosti v kraji dominující národnosti. Krajská rada by v tomto případě pečovala o národní a střední školy, sirotčince, humanitní ústavy, divadla, výchovné ústavy a zařízení národnosti, která v kraji převládala. Uvnitř krajů, okresy a obce měly být nižšími útvary územní samosprávy.

V mnohých případech nepřipouštěla etnografická mapa Rakouska možnost vytvoření jednojazyčných krajů. Potom bylo třeba konstituovat kraje vícejazyčné. Také v těchto krajích měla být hlavním orgánem krajská rada, která by byla příslušná jen pro nenárodnostní záležitosti, jež se dotýkaly všech národností. Pro obstarávání záležitostí národnostních měla vytvořit každá národnost v kraji zvláštní samosprávné těleso, jehož vedoucím orgánem mělo být krajské zastupitelstvo, rovněž demokraticky volené příslušníky té které národnosti.

Tak např. v jednojazyčném chebském kraji měly být všechny záležitosti veřejné správy, včetně záležitostí národnostních, spravovány jednotně německou krajskou radou. V dvoujazyčném budějovickém kraji měla společná krajská rada spravovat národnostně nediferencované záležitosti a úkoly národnostního rázu měla organizovat a vykonávat obě krajská zastupitelstva, české a německé. Obyvatelstvo mělo být rozděleno do dvou národnostních katastrů a volební právo pro krajské zastupitelstvo předpokládalo, že volič byl zapsán v příslušném národnostním katastru. Zápis občana do národnostního katastru přinášel nejen oprávnění, ale i právní a finanční povinnosti. Národnostní samosprávné těleso mohlo ukládat svým příslušníkům daně a tímto způsobem z vlastních prostředků mělo udržovat školy, kulturní instituce a zařízení zvláštního národnostního zájmu. Právě tato finanční stránka národnostní samosprávy stala se předmětem oprávněné kritiky i v řadách sociálně demokratické strany. (Slabé postavení „chudých“ národností ve srovnání s „bohatými“.)

Při národnostním smíšení obyvatelstva v Rakousku bylo třeba počítat s tím, že i v tzv. jednojazyčných krajích budou třeba jen malé národnostní menšiny. Ty mohly usilovat o vytvoření samosprávného národnostního tělesa, byly-li s to vlastními silami plnit všechny úkoly národnostní samosprávy. Nebyly-li tyto podmínky splněny, mohla menšina utvořit instituci, kterou nazýval Renner konkurencí. Jakmile konkurence v kraji byla s to kromě právní pomoci svým příslušníkům a udržování národní školy, zřídit a udržovat i střední školu, stávala se

samosprávným tělesem s krajským zastupitelstvem a jednojazyčný kraj se stával vícejazyčným.

Z toho je patrné, že statut národnostní skupiny se řídil podle její daňové síly a finančních možností. Tím vznikala sociální problematika, která se stala předmětem zmíněné kritiky.²⁴

Kraje měly navzájem vstupovat ve svazky dvojího druhu. Pokud šlo o národnostně indiferentní záležitosti, měly být zapojeny do samosprávných útvarů vyššího stupně, kterými byly země. Jiný druh spojení představovala národnostní problematika. Jednojazyčné kraje určité národnosti a její samosprávné útvary a konkurence ve vícejazyčných krajích měly vytvořit ústřední národnostní těleso pro celý stát, jehož orgánem měla být národní rada dotyčné národnosti.²⁵ Měla být nejvyšším orgánem pro národnostní záležitosti té které národnosti a zřizovat např. vysoké školy, muzea a jiné národně kulturní instituce. Byla také oprávněna ukládat daně příslušníkům své národnosti a to jak v jednojazyčných tak i vícejazyčných krajích.

V celém systému měly kraje vedoucí postavení. Je třeba ještě připomenout, že utlačované národy Rakouska měly se zaváděním krajského zřízení, ovšem zpátečnického rázu, špatné zkušenosti. Všechny projekty krajského zřízení od Körbera až po Hussareka, byly např. v českém táboře nepopulární.

Vynořuje se otázka federativního charakteru státního modelu národnostně kulturní autonomie. Při zodpovězení této otázky je třeba především uvážit, která organizační jednotka státního modelu měla vlastnosti dílčího státu ve federaci.

V Rennerově projektu byly dílčími útvary kraje, jakési kantony, svaz krajů a fragmentů krajů téže národnosti a konečně svaz krajů určitého teritoria (korunní země). Svaz krajů a fragmentů krajů téže národnosti nebyl dílčím státem a to již z toho důvodu, že nebyl zcela budován na teritoriálním principu.²⁶ Příznivější podmínky měly kraje-kantony, jejichž příslušnost se vztahovala na všechny záležitosti jen u krajů jednojazyčných, kdežto u krajů vícejazyčných byly národnostní otázky spravovány odděleně národnostními orgány. Poměrně nejpríznivější postavení, pokud jde o charakteristiku dílčích států, měly svazy krajů určitého teritoria, jež byly obdobou korunních zemí a zde opět záleželo na šíři jejich kompetence.

Z toho ze všeho vyplývá, že Rennerův federalismus byl z hlediska ústavního práva velmi problematický. Státní model národnostně kulturní autonomie mohl být dokonce také pokládán za unitární stát s národnostně kulturní autonomií, budovanou z části na personálním principu.

Tento typ státu podle Rennerových představ nebyl v pozdějších dobách vlastně nikde úspěšně realizován. Rakousko, pro něž byl

projekt konstruován, se rozpadlo roku 1918. Personální autonomie byla uvedena v život jen zcela výjimečně (Estonsko a Litva v období mezi světovými válkami). Rennerovo instrumentarium selhávalo v Irsku po druhé světové válce, protože jádro tamního konfliktu není jazykově kulturní a jeho těžiště leží mimo tento rámec. Také problém Pakistánců a Indů – náboženské rozdíly a sociální problematika – není řešitelný Rennerovými metodami. Rovněž konflikt Arabů a Israelitů nelze ani kategorizovat, natož řešit podle Rennerových zásad národnostně kulturní autonomie. V době anglické mandátní správy v Palestině vznikl plán vytvořit z této země dvounárodní stát. Realizace takového projektu mohla se opírat o Rennerovy představy národnostního státu. Tento plán ztroskotal, protože sionistické hnutí směřující k vlastní státnosti bylo silnější.²⁷ Také zde byl Renner poražen.

Vítězem byl tedy národnostní princip nad humanitním ideálem Rennerovy jakési „Insula Utopia“. Právě pohled na revoluční pohyb tzv. třetího světa našich dnů ukazuje sílu národně osvobozenického boje, který měl Rennerův státní model spoutat do velmi úzkých mezí. Vždyť i národnostní autonomie na územním základě stojí výše jako cíl národně osvobozovacího boje než autonomie personální. Dále na gradační linii je svazový stát, dále pak již stát samostatný, snad i vázaný ve sféře mezinárodní pouty konfедераčními.

V době rozmachu národně osvobozovacího boje v revoluční situaci, jak tomu bylo na konci první světové války, byly smeteny všechny programy a platformy, které vázaly národně osvobozovací boj na nižší stupně gradační linie.

Brněnský sjezd roku 1899.

Oficiální stanovisko celorakouské sociálně demokratické strany k národnostní otázce bylo formulováno na brněnském sjezdu roku 1899 a to v době, kdy Renner (Synopticus) byl se svou literární prací v začátcích. Od té doby se celorakouská strana k bližší specifikaci národnostní problematiky neodhodlala.

Sociální demokracie v Rakousku nemohla se vyhnout na konci minulého století formulaci národnostního programu. Koncem devadesátých let byla již mohutnou politickou silou, která se prosazovala i na parlamentní půdě, kam jí Badeniho volební reforma roku 1897 zjedнала přístup. Devadesátá léta byla v Rakousku dobou prudkých národnostních konfliktů a národnostní boje se stupňovaly, když se objevili první sociálně demokratičtí poslanci na vídeňské říšské radě. Velká politická strana, jakou byla již tehdy sociální demokracie, nemohla se obejít bez národnostního programu a pouhé deklarace, na způsob protistátoprávního prohlášení sociálně demokratických poslanců z roku 1897, zdaleka nestačily.

Obtížnost řešení národnostní problematiky vedla k nepřesnosti a nejasnosti sjezdové rezoluce, jejíž nepostačitelnost byla později pocíťována. Vzhledem k problematice národnostně kulturní autonomie bylo důležité, že brněnský sjezd nepřijal, ale odmítl personální princip, tehdy již známou Rennerovu tezi. Ale i v otázkách, dotýkajících se bezprostředně národnostně kulturní autonomie, bylo stanovisko sjezdu mnohdy neurčité, takže připouštělo více závěrů.

Návrh sjezdové rezoluce o národnostní otázce byl připravován od února 1899 ve zvláštní komisi exekutivy celorakouské strany (Adler, Pernersdorfer, 2 Češi, 1 Polák a 1 Rusín) a dostal se pak na pořad celorakouského sjezdu, jež se konal v Brně ve dnech 24. až 29. září 1899.

Rezoluce o národnostní otázce, kterou sjezd přijal, začínala rámcovým deklarativním úvodem. Především byla zdůrazněna zásada, že národnostní a jazykovou problematiku Rakouska je možno řešit pouze ve smyslu rovného práva, rovného oprávnění a rozumu.

Realizace této zásady byla možná podle slov rezoluce jen v demokratickém společenství, jež je založeno na všeobecném rovném a přímém volebním právu, které odstranilo feudální privilegia a kde pracující třídy se dostanou ke slovu.

Právo národa na sebeurčení a tím méně až do odtržení nebylo v rezoluci deklarováno.

Program národnostního uspořádání Rakouska byl shrnut do pěti bodů:

„1. Rakousko budiž přeměněno v demokratický národnostní svazový stát.

2. Z historických zemí korunních budtež vytvořeny ohraničené samosprávné národnostní obvody, jejichž zákonodárství a správu obstarávají národnostní komory na základě všeobecného, rovného a přímého práva hlasovacího.

3. Všechny samosprávné obvody jedné a téže národnosti tvoří národně jednotný svaz, který své národnostní záležitosti úplně autonomně spravuje.

4. Práva národnostních menšin budtež chráněna zvláštním zákonem, jež vydá říšský parlament.

5. Neuznáváme národnostní nadprávi, zavrhuje tudíž požadavek státní řeči, pokud je zprostředkovací řeči zapotřebí, ustanoví říšský parlament.“

V závěru rezoluce byla vyjádřena naděje, že na základě uvedených stěžejních zásad je možné dorozumění národů a znovu byla vyslovena hlavní zásada, že každá národnost má právo na národní existenci a národní vývoj.²⁸

Dílčí otázky národnostní problematiky a demokratického uspořádání Rakouska, které se objevily při přípravě sjezdové rezoluce a při

sjezdovém jednání, je možno rozdělit do těchto skupin: 1. otázka pojetí národa a důsledky z toho plynoucí, 2. problém oddělení národnostních záležitostí od záležitostí politicko-mocenských ve státní správě a s tím související otázka personálního a teritoriálního principu, 3. povaha národnostní samosprávy a charakter federálního uspořádání Rakouska, 4. otázka státního, resp. dorozumívacího jazyka.

Úzké pojetí národa jako společenství jazyka a kultury bylo společným znakem převážné většiny projevů na brněnském sjezdu. Také v hlavním sjezdovém referátě o národnostní otázce, který přednesl Seliger, byl národ chápán v tom smyslu jako jazyková a kulturní společenství. Je to patrné z této pasáže jeho referátu:

„Co je národnostní svéráznost? My tím máme rozumět zvláštnost kulturního vývoje každé národnosti. Některé záležitosti týkají se všech vrstev národa. My Němci např. máme německou literaturu, německé umění, na nichž ovšem jsme neméně tak zainteresováni jako buržoazie. Německý dělník s tím je v užším spojení než s výtvary podobnými jiného národa, vždyť přece každý národ svou kulturu lépe a více pociťuje než jinou.“²⁹

Seliger dále zdůrazňoval, že otázka národnostní musí zůstatí otázkou kulturní a nikoli otázkou moci a že na místo boje národnostního musí sociální demokraté postavit boj třídní.

Tomuto odekonomizovanému a v důsledku toho i nepolitickému pojetí národa oponoval ve svém koreferátu Němec. Poukazoval na ekonomický základ národa, jak je patrné z této pasáže:

„... Otázka je příliš komplikována hospodářskými snahami a požadavky, kulturními rozdíly atd. Nebude tedy možno tuto otázku rozřešit pomocí principu jazykového, protože rozdíly kulturní a hospodářské jsou vlastně podkladem jejím. Nebýti toho, dala by se otázka snadno rozřešit, neboť pak by německý továrník neměl strach před vznikajícím českým průmyslem a česká buržoazie nedomáhala by se místa pro sebe. Zde jsou zdroje těch národnostních sporů, ty vznikají tam, kde stýkají se různé národnosti. Zde zájmy všech lidí dostávají bojem výraz navenek.“³⁰

Z tohoto projevu je patrné, že Němec nepouštěl se zřetele hospodářský základ národnostní problematiky, jejíž povaha se jevila představiteli sociální demokracie utlačovaného národa i bez hlubšího teoretického rozboru mnohem plastičtěji než sociálním demokratům vládnoucího národa.

Úzké pojetí národa jako útvaru jazykově kulturního, jež na sjezdu převládalo, a v důsledku toho i snaha po separaci záležitostí národnostně kulturních od aktů politicko-mocenských, sbližovalo národnostní platformu brněnského sjezdu s národnostně kulturní autonomií.

Ovšem tato separace měla ve státním modelu národnostně kulturní autonomie jinou podobu.

Na druhé straně se brněnská rezoluce odlišuje od národnostně kulturní autonomie výlučným zavedením teritoriálního principu a vyloučením principu personálního. Ovšem ani Renner nebudoval svůj projekt výlučně na principu personálním, nýbrž na kombinaci s principem teritoriálním. Územní princip ovládal jeho státní model asi ze tří čtvrtin a princip personální jen zbývající čtvrtinu.³¹ Nicméně odmítnutí personality bylo významné, protože tato personalita byla pro Rennerův projekt typická.

O personálním principu byla vedena na brněnském sjezdu diskuze a to nezávisle na Rennerovi. Zastánci personálního principu na sjezdu byli slovinští sociální demokraté, jejichž mluvčí Kristan Etbin (za Přímoří a jihoslovanské zastupitelstvo strany) hájil tento princip: „Naše rezoluce³² liší se zásadně od společného zastupitelstva. Žádáme autonomii národa bez ohledu na teritorium, kdežto rezoluce zastupitelstva chce kantony zříditi. My pokládáme naši rezoluci za jediné správnou a nepřevzali jsme ji z brožury Synoptikovy. V pražské Akademii jsme již dříve hlásali, co v naší rezoluci je obsaženo . . .“³³

Myšlenka personální autonomie nenašla na sjezdu mnoho zastánců. Postavil se za ni z německé strany jen vlivný Ellenbogen, jenž pokládal národnostní rozdělení Rakouska za nemožné pro velkou fluktuaci obyvatelstva. Silné etnické promísení obyvatelstva vede prý k tomu, že v tzv. národnostně uzavřených oblastech jsou silné národnostní menšiny. Nepokládal za správné, aby ochrana menšin byla přenesena na ústřední parlament. Tím se stane národnostní boj jen permanentní. Vyslovil se dále pro svobodnou kulturní soutěž národů, jež byla ohrožena stanovením hranic národních teritorií.³⁴

Okolnost, že pevným stanovením hranic národnostních jednotek byly by národnostní hranice petrifikovány, ačkoliv ve skutečnosti byl pohyb ve vývoji (česko-německá jazyková hranice byla v Čechách v pohybu ve prospěch českého živlu), ovlivnila některé české sociální demokraty, kteří se pak hlásili k personálnímu principu.³⁵

Autorita celorakouské strany Viktor Adler naproti tomu personální princip pro řešení národnostní problematiky odmítl. Je to prý ducha- plná myšlenka, ale nikdo ji nepokládá za prakticky proveditelnou. Odmítl výslovně slovinský návrh rezoluce: „Proti naší rezoluci byla podána jihoslovanská rezoluce. Tento rezoluční návrh není ničím jiným než parafrází brožury Synoptikovy. Můžeme sice myslet na národ bez území, nikoliv však na spolkový stát bez oddělených území.“³⁶ Rovněž odmítavě se vyslovil Pernersdorfer.

S jihoslovanským stanoviskem polemizoval i Němec, jenž vytýkal

jihoslovanské rezoluci, že nebere zřetel na hospodářské poměry při řešení národnostní otázky.³⁷

Převážná většina sjezdu pokládala personální princip za utopický. Rezoluce sjezdu svědčí o tom, že byl přijat územní princip jako výlučný. Ale i jeho použití v praxi by bývalo vyvolalo velké těžkosti: již stanovení etnografických hranic, pak rozhodnutí o tom, které územní jednotky mají být jednojazyčné a které vícejazyčné. Kromě toho probíhal nedokončený pohyb česko-německé etnografické hranice.³⁸

Kompetence samosprávných národnostních obvodů nebyla v brněnském programu vymezena. Seliger se sice ve svém referátu zmiňoval, že jim má připadnout všechna agenda dosavadních korunních zemí,³⁹ tedy vyřizování jak národnostních, tak i nenárodnostních záležitostí, ale do textu rezoluce nebyla tato zásada včleněna. O široké kompetenci samosprávných národnostních obvodů mluvil na sjezdu i Viktor Adler a sice v tom smyslu, že oprávnění, jaká má dnes země, musí mít národní kanton.⁴⁰

Zásada dvoukolejnosti veřejné správy (národnostně kulturní záležitosti na rozdíl od záležitostí mocensko-politických) byla v rezoluci zmíněna jen na nejvyšším stupni, při národnostně jednotném svazu (bod č. 3 rezoluce), jenž měl své národnostně kulturní záležitosti spravovat autonomně. Pro mocensko-politické záležitosti, které se týkaly celé říše a pro jejich normativní úpravu byl příslušný říšský parlament, jenž měl být volen podle všeobecného, rovného a přímého volebního práva.⁴¹ Vzniká otázka, zda toto členění bylo vůbec reálné.

Při předsjezdové přípravě rezoluce předložila česká autonomistická sociální demokracie pozměňovací návrh společné rezoluce, podle něhož národnostní obvody a jejich svazy měly být vybaveny dalekosáhlou kompetencí.⁴² Při projednávání národnostní rezoluce na sjezdu byly pak provedeny změny v navrženém textu a bylo zčásti vyhověno i českým připomínkám. Němec pak ve svém sjezdovém vystoupení projevil s textem rezoluce souhlas a hodnotil kladně např. okolnost, že národnostní obvody budou si samy obstarávat finanční správu, tj. že budou finančně samostatné.⁴³

Velmi důležitou otázkou byl problém úřední resp. dorozumívací řeči. Nakonec došlo v tomto bodě ke sblížení stanoviska Seligera a Němce. Státní řeč Němec v závěrečném vystoupení odmítal, ale uváděl, že bude třeba určit, jak se budou národnostní obvody vzájemně dorozumívat. Tuto dorozumívací řeč měl určit parlament.⁴⁴

Při projednávání národnostního programu a otázky úřední, resp. dorozumívací řeči, ozval se na sjezdu hlas naprostého skepticismu, pokud jde o budoucí osud Rakouska. Tak se vyjádřil Prähauer, delegát ze Solnohradu: „Dnešní Rakousko nestojí za námahu zabývat

se jím celý den. Rakousko nebude nikdy demokratické, neboť nejdřív by se muselo rozpadnout...⁴⁵

Pesimistické úvahy o proveditelnosti národnostního programu se ozývaly i po skončení sjezdu. Tak např. Austerlitz varoval ve stranickém tisku před upřislišeným optimismem.⁴⁶ Vídeňská Arbeiterzeitung psala též, že sjezdovou rezolucí byla nastoupena cesta do neznáma a snad i utopická. Je-li však svaz svobodných národů utopií, pak je toto Rakousko samo utopií.⁴⁷

Důvody pro skepsi byly vážné. Především to byly nejasnosti a fragmentárnost programu. Národnostní rezoluce byla záměrně nejasně koncipována, aby se vyhnula řadě konkrétních a ožehavých otázek. Tento oportunismus nevzbuzoval důvěru.

V rezoluci byla řada nejasných bodů. Tak např. pojem „národnostní spolkový stát“ (Nationalitätenbundesstaat) sotva odpovídal souhrnu „národnostních správních obvodů“ (nationale Selbstverwaltungsgebiete), z nichž měl být složen. Celá federální struktura státu byla nejasná.

Důležitý problém ochrany národnostních menšin uvnitř jinojazyčných kantonů nebyl vůbec řešen a jeho úprava byla prostě svěřena ústřednímu parlamentu. Právě tuto skutečnost vytýkal Stampfer ve své kritice brněnské rezoluce a vyvolal tím nelibost ve vedení německo-rakouské strany.⁴⁸

Také v řadách české strany nechyběly hlasy, jež odmítaly přehnaný optimismus o proveditelnosti rezoluce. Tvrdilo se např., že k národnostní problematice je třeba přistupovat jen pozvolna a že obsáhlý národnostní program je ještě hudbou budoucnosti.⁴⁹

Kautský hájil brněnskou rezoluci, jež prý je dobrá jako politický argument a nelze ji chápat jako vědeckou práci. Ale i on vyslovil pochybnosti o proveditelnosti rezoluce a vůbec o života schopnosti Rakouska.⁵⁰

Brněnská národnostní rezoluce byla také předmětem úvah řady historiků. Kladné stanovisko k ní zaujal sociálně demokratický historik Ludwig Brügel. Ten ji označil za Magnu Chartu, jež byla přehradou proti pronikání nacionalismu do řad dělnictva.⁵¹

Brněnský národnostní program byl výrazně reformátorský a reformistický. To zdůrazňuje celá řada i nesocialistických historiků.⁵²

Lenin se vždy kriticky zmiňoval o brněnské národnostní rezoluci. Výlučné přijetí územního principu pokládal za pozitivum. Vytýkal však brněnskému sjezdu nedůslednost.⁵³ Byla na příklad věnována malá pozornost teoretickému zdůvodnění návrhu rezoluce.⁵⁴

Celorakouský národnostní program v krizi.

Při hodnocení brněnského sjezdu je třeba připomenout velký vliv, který měla jeho národnostní rezoluce na stanoviska i aktivitu v národnostní otázce jednotlivých sociálně demokratických stran v Rakousku. Brněnská rezoluce, jako platforma celorakouská, třebaže byla fragmentární a nepostačitelá, byla zábranou pro jednotlivé sociálně demokratické strany přicházet s podněty nového programu. Snaha nahradit brněnskou rezolucí novým celorakouským programem byla ovšem důkazem krize dosavadního programu. To vše se týkalo české strany a ukázalo se to výrazně při přípravě jejího sjezdu roku 1909. Je ovšem nesporné, že i vliv teorie kulturní autonomie byl i v české straně značný.

Bohumír Šmeral, jenž vyrostl v české straně v národnostní otázce ve významného teoretika a politika,⁵⁵ uveřejnil svou první práci již roku 1904. Omítl tehdejší státoprávní politiku a historické státní právo:

„... Tak pohybuje se dnes česká politika v osudném bludišti mezi lokajským rakušáctvím a frázovitým státoprávnictvím, bez cíle, bez plánovitosti, slabošská, bezcharakterní, impotentní, míč v ruce nevzdělaných ctižádostivců a sobeckých štrébrů. Tak stal se program historického státního práva největším podvodem a největším zločinem, jenž spáchán byl v posledních čtyřiceti letech na zájmech českého národa.“⁵⁶

Autor hlásil se k právu přirozenému, „národní autonomii“, což, jak zdůrazňoval, odpovídalo sociálně demokratickému stanovisku (brněnský sjezd). Proti historickému státnímu právu se dovolával Palackého a Havlíčka.⁵⁷

Ve studiích z roku 1908 se projevuje již silnější vliv teoretiků národnostně kulturní autonomie. Šmeral vytyčil tehdy zásady národnostní autonomie a rozvinul své myšlenky o správní decentralizaci a samosprávě.⁵⁸ Setkáváme se i s myšlenkami o federalizované Evropě.⁵⁹

Teorie národnostně kulturní autonomie našla v české straně své přívržence a odpůrce. Kladné stanovisko k Rennerovým myšlenkám zaujal např. Lev Winter.⁶⁰ Naproti tomu Modráček Rennerovy a Baue-rovovy názory odmítal.⁶¹ Skepse je patrna i ze studií A. Meissnera.⁶²

Národnostní problematice bylo věnováno vedoucí místo na pořadu zasedání sjezdu české sociální demokracie, jež se konal v Praze na Smíchově roku 1909. Podle usnesení výkonného výboru z 29. června 1909 byl svěřen referát o národnostní otázce Bohumíru Šmeralovi.⁶³

Příprava sjezdového referátu probíhala ve zvláštní komisi. V této době byly již v některých otázkách vážné rozpory mezi českou stranou a německo-rakouskou sociální demokracií. Byla to např. otázka českých škol ve Vídni.⁶⁴

Napětí mezi českou a celorakouskou sociální demokracií ilustruje dopis O. Bauera zaslaný B. Šmeralovi, jenž obsahuje připomínky k připravovanému sjezdovému referátu. Bauer pokládal za povážlivou skutečnost, že sjezd české strany, měl zaujmout stanovisko k národnostní otázce před celorakouským sjezdem. Každý ústupek, který by později byla ochotna v této otázce činit celorakouská strana, mohl by se prý zdát, že je diktován českou stranou.⁶⁵

Šmeral jako internacionalista učinil vše, aby rozpory zmírnil a přispěl k zachování jednoty hnutí. Připomínkám O. Bauera bylo vyhověno. Šmeral se ve svém referátě zmínil o tom, že jeho zpráva je jen podkladem pro vyjednávání se sociálně demokratickými stranami ostatních národností. Také rezoluce byla nakonec označována jako resumé. To vše mělo vyloučit zdání, že sjezd české strany předbíhá rozhodnutí celorakouského sjezdu.⁶⁶

Ve sjezdovém referátě odsoudil pak Šmeral národnostní oportunismus na české i na německé straně, jenž spočíval ve snaze vyhnout se obtížím v národnostních věcech. Jako příklad uvedl postoj některých německých soudruhů, kteří se nepostavili za požadavek veřejných českých škol pro vídeňskou českou menšinu.⁶⁷

Obtíží při řešení národnostní problematiky na půdě dělnického hnutí dotkl se Šmeral v současně publikované studii: „... Ve straně v národnostní otázce nejenže nebylo jasno, nýbrž představitelé českého a německého dělnictva nenacházeli se ani na správné cestě k ujasnění. Hnutí měla před sebou následkem toho spoustu obtíží, konfliktů, poněvadž zapomenuty byly skutečnosti staré; měla teprve budoucnost přinést nové zkušenosti, kterými by hnutí jenom pomalu a s námahou probíralo se k správnému poznání a správné praxi v otázce národnostní—proces, který ještě dnes, dvacet let po Hainfeldu, není úplně dokonán.“⁶⁸

Šmeralův sjezdový referát obsahoval část analytickou a vyústil v návrh programu obsahující stěžejní teze národnostní politiky strany.

Analytická část začíná pasáží o překonání národnostních rozporů v Rakousku při postupu demokracie. Šmeral ostře odmítl dualismus. Jeho pojetí národa bylo podle austromarxistického vzoru jazykově kulturní. Byl též pro personální autonomii.

U velkých národů vede národní uvědomění k vytváření velkých národních států (Francie, sjednocení Německa, sjednocení Itálie), které vyhovují potřebám kapitalistického průmyslu. Komplikovaná situace vzniká u malých národů, jejichž hnutí by vedlo k vytváření malostátů neodpovídajících potřebám ekonomického rozvoje za kapitalismu. Tu je zapotřebí jiného řešení (případ Rakouska), které by odpovídalo jak hospodářské potřebě, tak i potřebě každého národa po samostatnosti.⁶⁹

Své prorakouské stanovisko vyjádřil Šmeral ve známém výroku: „Velmi snadno se řekne radikální fráze: Chceme zničit Rakousko, odpadnout od něho – a bude tleskat nemyslicí dav. Nestačí však říci jenom: odpadnout, nýbrž velmi vážně, právě z národního hlediska českého jest uvažovati, kam bychom mohli padnouti.“⁷⁰

Při posuzování státoprávní politiky navazoval Šmeral na proti-státoprávní prohlášení českých sociálně demokratických poslanců na říšské radě roku 1897. Toto prohlášení vykonalo podle něho v českých politických poměrech očistný úkol jako boj o pravost rukopisů v poměrech kulturních.⁷¹ Kromě toho státoprávní program nebyl podle něho dostatečně český, protože opouštěl Čechy mimo historické země a protože vedl ke zřeknutí se přirozeného nároku na spojení se dvěma milióny uherských Slováků. Státoprávní program nebyl podle Šmerala ani slovanský, protože nebyl ve shodě s politikou ostatních rakouských Slovanů a nebyl pokrokový, protože z něho čerpala polská a německo-klerikální reakce.⁷²

Proti státoprávním heslům cílem národnostní politiky české sociální demokracie mělo být:

1. Provedení úplné národnostní autonomie pro každou národnost Rakouska na podkladě principu personality,

2. provedení demokratizace, automatizace a decentralizace státní správy a státních úřadů ve všech ostatních oblastech.⁷³

Konkrétní část Šmeralova referátu doplňuje a vysvětluje stěžejní zásady. Také zde je mnoho obdob se státním modelem národnostně kulturní autonomie.

Při sčítání lidu měla být zjišťována národnostní příslušnost, ke které se mohl občan svobodně přihlásit. Tato jeho svoboda měla být chráněna trestně právně.

Příslušníci určité národnosti nebo národa měli tvořit veřejnoprávní těleso budované na personálním principu. To mělo své samosprávné demokraticky volené orgány, jež byly obdobou orgánů, které uváděl ve svém státním modelu Renner. Měl to být národní parlament s kompetencí legislativní, jež však měla být omezena pouze na otázky národně kulturní a národní vláda jako orgán výkonný. Národní parlament měl být vybaven k obstarávání kulturních záležitostí nutnými finančními prostředky, které byly získávány z výnosu některých daní. Výtěžek těchto daní měl být přidělován podle počtu příslušníků té které národnosti. Národnímu parlamentu a vládě měly být podřízeny nižší národní zastupitelské orgány, rovněž demokraticky volené v zemích, krajích a obcích. Vnitřním i vnějším jazykem všech těchto orgánů měl být jazyk příslušné národnosti.

Také všechna ostatní správa měla být zdemokratizována. Demokratizace nižších orgánů státní správy měla spočívat v odstranění rozdílů

mezi státní správou a samosprávou a pro volby do všech autonomních korporací mělo být zavedeno všeobecné a rovné volební právo. Také na úseku územní samosprávy mělo dojít k národnostnímu vyrovnání v tom smyslu, že občanům mělo být přiznáno před úřady právo jejich jazyka. To vyžadovalo u smíšených úřadů znalost jazyků obyvatelstva.

Za pozitivní rys Šmeralova referátu lze označit jeho protiimperialistický charakter, jejž nelze nalézt v této podobě v pracích Rennerových. Velký stát v Podunají měl zřejmě podle Šmeralových představ zůstat jakousi nezávislou oblastí s tendencemi neutralitními mezi pangermánskými snahami vilémovského Německa a panslavismem, odpovídajícím expanzi carského imperialismu. Ve svém referátě otevřeně odmítl militaristické a výbojné aspirace vládnoucích kruhů za poručníkování Berlína, zejména pokud šlo o Balkán. Vyslovil naproti tomu požadavek jakési expanze demokracie na Balkán:

„Přijde den, kdy i vládní kruhy v Rakousku-Uhersku poznají, že tato politika militaristických výbojných aspirací není politikou jejich zájmů, nýbrž zájmů cizích. Zahraniční politika rakousko-uherská v budoucnosti může jít jenom na Balkán. Tam ale mnohem snáze pronikne, když místo ucházení se o milost a poručnictví Berlína bude si hledět získat přízeň balkánských národů, když zřekne se militaristických výbojných tužeb . . . a zejména když všem svým národnostem poskytne tolik svobody, tolik demokracie, tolik samostatnosti a kulturního rozvoje, že národové balkánští, kteří skoro všichni mají u nás své příslušníky, s touhou a závistí budou patřiti k nám, poněvadž pak u nás budou mít ohnisko své národní kultury, srdce svého národního života.“⁷⁴

Pokud šlo o přípravu nového celorakouského národnostního programu, přijal smíchovský sjezd jednomyslně usnesení tohoto znění: „Sjezd Československé sociálně demokratické strany dělnické ukládá výkonnému výboru a zastupitelstvu strany, aby ihned zahájily jednání se stranami druhých národností v Rakousku by byl revidován národnostní program strany, usnesený na celorakouském sjezdu strany roku 1899 a aby propracován byl do takové konkrétnosti a podrobnosti, aby se stal pro budoucnost základnou nejen jednotného nazírání na národnostní záležitosti, ale i jednotné politické praxe všech sociálně demokratických stran v Rakousku.“⁷⁵

Vypracování tohoto nového celorakouského národnostního programu stála v cestě vážná překážka. Sociální demokracie v Rakousku byla zatížena kromě své ideologické nezralosti ještě oportunismem v praxi, jenž se projevoval ve snaze vyhnout se ožehavým a kontroverzním otázkám. Na to narazil Šmeral již ve svém referátě:

„. . . nemohu zde zastírat, že celorakouský sjezd již déle než rok proti ustanovení organizačního řádu není svoláván a že ne poslední

příčinou toho je snaha oddáliti jednání o národnostní otázce. Toto jednání nepovažují za správné. Tím, že se chceme vyhnouti třeba pohnuté debatě o našem národnostním programu na celorakouském sjezdu, zůstává celá řada nevyjasněných věcí mezi námi, dochází k rozporům v naší politické praxi, ba stalo se, že i naši poslanci v říšské radě hlasovali rozděleně...⁷⁶

Výkonný výbor české strany začal po sjezdu v souladu s tímto sjezdovým usnesením připravovat jednání se sociálně demokratickými stranami Rakouska, především s německými sociálními demokraty. Byla vytvořena komise, která měla připravit návrh a obdobný návrh měli připravit němečtí sociální demokraté. Počítalo se, že návrhy se bude pak zabývat celorakouské zastupitelstvo strany, někdy v první polovině roku 1910.⁷⁷

K tomu však nedošlo. Mezitím se napětí mezi sociálně demokratickými stranami stupňovalo, vzplál boj na odborové frontě mezi českou a celorakouskou odborovou ústřednou, který se dotýkal národnostní problematiky a přímo ohrožoval jednotu sociálně demokratického hnutí v Rakousku.

Za této situace se sešel sjezd české strany roku 1913 v Praze na Žofíně. Referentem o národnostní otázce byl opět Šmeral.

V rezoluci, která vyplynula z jeho referátu se uvádí: „... prohlašuje sjezd výslovně, že Československá sociálně demokratická strana dělnická považuje tento stát za dějinně daný podklad své činnosti a že všechny jiné myšlenky, zejména jakékoliv naděje ve smyslu tendencí, které označovány jsou běžně jako politické všenněmectví a politický panslavismus, považuje za neslučitelné se zájmem českého dělnictva a tudíž se svou proletářsky třídní politikou.“⁷⁸

A jaké byly příčiny tohoto jednoznačného prorakouského stanoviska?

Socialistická historiografie poukazuje na politický posun německorakouské sociální demokracie ke všenněmectví, jenž se projevil i u austromarxistů. Šmeral jako internacionalista spatřoval za této situace východisko v prorakouském stanovisku.⁷⁹ Tento výklad je doložen i objasněním L. Wintra, jež bylo publikováno v době předmnichovské republiky.⁸⁰

Také na Šmeralově referátu na žofínském sjezdu je protiimperialistická pasáž, spojená tentokrát s postulátem neutrality pro Rakousko, jež je chápána jako činitel opravňující jeho existenci:

„... Jenom tím, když svým vlastním přetvořením, přestavbou své ústavy, poskytnutím svobody, samostatnosti a kultury všem svým národnostem dokáže, že jest nutností pro své národy, když mírumilovnou, konflikty zmírňující a o uznání vlastní neutrality stále usilující politikou dokáže, že jest nutností pro Evropu a její mezinárodní

rovnováhu, jen tím zabezpečí svou existenci proti všemu, co přijíti může ...

Slavnostně a varovně prohlašujeme na tomto sjezdu, to vyslovuje také rezoluce, že zaslepeným šílenstvím jsou myšlenky, že by mechanická síla militarismu byla s to Rakousko zachránit.“⁸¹

Tento požadavek neutrality byl tehdy sdílen i Šmeralovými odpůrci ve straně, např. Modráčkem.⁸²

V druhé polovině první světové války dochází v souvislosti s narůstáním revoluční situace pod vlivem únorové a později Říjnové revoluce na východě i k maximalizaci cílů národně osvobozovacího boje v Rakousku. Programová platforma brněnského sjezdu z roku 1899, doplňovaná teorií národnostně kulturní autonomie, jež se ocitla v krizi již před válkou, jak ukazují sjezdy české strany v roce 1909 a 1913, selhala v této situaci nadobro.

Obnovení činnosti Internacionály a stockholmská konference socialistických stran koncem června 1917 byla příležitostí pro českou autonomistickou stranu provést revizi a modifikaci dosavadní národnostní platformy. Že to byl úkol nadmíru obtížný, protože i v popředí strany nebylo v těchto otázkách jednoty a projevovaly se i rozpaky, které byly zesilovány tlakem persekučních válečných poměrů, je vidět z přípravy konference.⁸³ Nakonec došlo k čemuś, co bylo vzhledem k revoluci na obzoru „málo a pozdě“.

Rozpaky při sestavování delegace na konferenci (nakonec byli vysláni Habrman, Němec a Šmeral), jakož i obtíže při přípravě návrhu (nacionalistické opozice) jsou patrné z materiálu o přípravách.⁸⁴

Ve Stockholmu se pak objevilo více sociálně demokratických návrhů a projevila se různá stanoviska jednotlivých sociálně demokratických stran.

Německá sociální demokracie Rakouska setrvala celkem na linii národnostně kulturní autonomie a vyslovila se proti požadavku Českého státu. Naproti tomu říšská sociální demokracie (oba směry Scheidemannův a Haaseův) byla pro podporu tohoto požadavku.⁸⁵ Čeští centralisté (Edmund Burian a Viktor Štern) byli pro mír za každou cenu a nestavěli požadavek Českého státu. Ve Stockholmu byli také Bohdan Pavlů a Prokop Maxa, kteří přijeli z Ruska a hájili Masarykovu platformu zahraničního odboje.⁸⁶

V návrhu rezoluce, vypracovaném českou autonomistickou sociální demokracií, byly uvedeny především zásady, o něž se návrh opíral a které měly být základnou brzkého míru. Byla to zásada demokracie a sebeurčovacího práva každého národa. Při provádění zásady mělo se každému národu přiznati právo vytvořit státní útvar, jenž by byl vybaven všemi atributy nezávislosti. V případech, kdy bylo možno

počítati s formou státu více národů, bylo třeba provést zásadu v rámci tohoto státu.⁸⁷

Pokud jde o stanovení hranic Českého státu, je prohlášení neurčité. Patrně měly být hranice určeny podle etnického hlediska. Když výkonný výbor české autonomistické sociální demokracie připravoval prohlášení pro Stockholm, vyznělo podle zlomkového stenografického zápisu „z všeobecné debaty stanovisko, že nutno položit důraz na etnografickou samostatnost českého národa... bez ohledu na hranice sousedících států, jen z důvodů oportunních nutno se opatrně vyjádřit asi ve smyslu svazového státoprávních prohlášení.“⁸⁸

Významnou byla teze o tom, že právo národního sebeurčení se musí opírat o moc hospodářskou a politickou a že je tedy ekonomickou a politickou kategorií a není-li tomu tak, že zůstává bez podpory a je jen formálním právem. To znamenalo odmítnutí koncepce národnostně kulturní autonomie s jejím odekonomizováním národnostní problematiky.

Pro český národní stát požadoval návrh všechny atributy národní suverenity a připojení Slovenska. Stát měl mít nadstátní vazbu a sice v rámci federace dunajských států, které měly být rovněž národními státy.

Nadstátní vazbu označoval návrh výslovně jako úpravu federativní. Vzhledem k tomu, že strana vycházela ještě ze státoprávního prohlášení z 30. května 1917, lze předpokládat, že byl míněn spolkový stát (federace) a zachování Rakouska.⁸⁹

Dále se tedy nešlo. Samostatné státy jen s možnými dobrovolnými vazbami ve sféře mezinárodního práva tedy deklarovány nebyly. Nicméně Stockholm roku 1917 je svědectvím, že obě platformy brněnská rezoluce 1899 i národnostně kulturní autonomie se zhroutily.

* * *

Kritiku sociálně demokratického národnostního programu (brněnská rezoluce z roku 1899, národnostně kulturní autonomie a sjezdy české strany z roku 1909 a 1913) je možno shrnout do několika stěžejních bodů.

1. Především je třeba položit si otázku, do jaké míry program národnostně kulturní autonomie i dost neurčitá platforma brněnského sjezdu otvíraly dostatečný prostor národně osvobozovacímu boji potlačovaných národů v bývalém Rakousku. Nebyl-li tento prostor dostatečný, pak všechny programy prostor zužující musily se při pohybu vedoucím k maximalizaci národnostních požadavků zhroutit. V době zostření národně osvobozovacího boje nemohly být vodítkem, ale jen zábranou znemožňující cílevědomou aktivitu sociálně demokratické strany.

Je třeba připomenout, že hlavní utopický rys Rennerova projektu národnostně kulturní autonomie tkvěl právě v tom, že „národnostní princip“, osvobozovací boj utlačovaných národů, měl být spoután a to velmi těsnými pouty. Již samo vyzvedání národnostního státu před státem národním bylo teoretickým omylem, jenž vedl ke strukturálním vadám projektu. Vždyť národní stát v recentních dějinách a i v současné době, zejména v tzv. třetím světě, byl a je cílem národně osvobozovacího boje utlačovaných národů. Potvrzují to i uvedené výroky V. I. Lenina.

Je jen přirozené, že z těchto důvodů, z kterých odmítáme kult národnostního státu, odmítáme i další pouta národně osvobozovacího boje. Bylo to úzké pojetí národa vylučující jiné konstituující faktory kromě jazyka a kultury. Toto pojetí bylo východiskem jak teorie národnostně kulturní autonomie, tak i brněnské národnostní rezoluce. Po národnostně kulturní autonomii byl pak typický personální princip. Ačkoliv jeho použití ve struktuře státního modelu národnostně kulturní autonomie bylo omezené, velmi jej zatížil.

Úzký prostor pro realizaci národa či národnosti je patrný i ze skutečnosti, že federativní charakter státního modelu národnostně kulturní autonomie byl, jak uvedeno, velmi problematický.

O něco dále šla brněnská rezoluce, jež přes svou neurčitost mluví o federaci, spolkovém státě (Bundesstaat). Dále se však nedostala.

Šmeralův referát na smíchovském sjezdu české sociální demokracie roku 1909, jakož i jeho vystoupení na žofínském sjezdu roku 1913 se pohybují na platformě celorakouské strany, např. v pojetí národa, hodnocení národnostního státu atd.

2. jinou otázkou byla možnost realizace programu.

Problém realizace Rennerova projektu národnostně kulturní autonomie se rozpadal ve dvě otázky: 1. Byla vůbec možnost přijetí a uzákonění státního modelu národnostně kulturní autonomie? 2. Byl tento státní model v případě své realizace s to odstranit národnostní konflikty v Rakousku nebo aspoň je trvale zmírnit?

Při zodpovězení první otázky je třeba zdůraznit, že Renner nikdy nepočítal s realizací svého programu revoluční cestou. Program byl výrazně reformní a reformistický. V případě velkého volebního vítězství sociální demokracie nebyly by patrně sociálně demokratické strany s to dohodnout se o všech modalitách reformy. Vždyť Rennerův projekt nebyl celorakouskou stranou ani oficiálně přijat.

Kromě toho by navržená národnostní struktura, kdyby k návrhu vůbec došlo, vyvolala nepochybně napjatou atmosféru v celém státě a vyvolané národnostní rozpory by se daly sotva řešit tím, že by byly vtlačeny do organizačního rámce národnostně kulturní autonomie.

A kdyby byl býval tento státní model nějakým zázrakem přece jen

realizován, potom lze mít vážné pochyby o funkcionalitě reformy. Již sama skutečnost, že národnostní samospráva měla záviset na finančních možnostech té které národnosti, byla by bývala vedla k napětí a k bojům mezi národnostmi a to i v případě, kdyby byl býval zaveden systém státních subvencí podle nějakého klíče. Rozdíl mezi „bohatými“ a „chudými“ národy a národnostmi, jenž by se při této příležitosti výrazně projevil, měl by dalekosáhlé následky a národnostní konflikty by se ještě dále rozdmychávaly.

Je obtížné posuzovat reálnost národnostní rezoluce brněnského sjezdu pro její neurčitost v mnohém směru. Vytvoření národnostních celků na teritoriálním základě parlamentní cestou nemělo perspektivu. Platí tu vše, co bylo řečeno při úvaze o realizaci národnostně kulturní autonomie.

Jisté je, že reálnost brněnské rezoluce by se bývala přece jen zvýšila, kdyby rezoluce překročila své vlastní koncepční meze. Odmítla sice personální princip a dostala se deklaratorně na platformu federace. Postulát konfederace vyhlášen nebyl – ten by naznačoval již začátek revolučních přeměn.

Je třeba zdůraznit, že jedním ze základních předpokladů realizovatelnosti jakéhokoliv celorakouského národnostního programu byla úzká spolupráce jednotlivých sociálně demokratických stran v Rakousku. Tato spolupráce selhala nadobro v otázce revize programu. Ukazují to jasně historické souvislosti obou sjezdů české strany z roku 1909 a 1913.

3. Další otázkou jsou mezinárodně politické předpoklady požadované demokratizace Rakouska, s níž souviselo demokratické národnostní vyrovnání. Odpoutání Rakouska od imperialistických bloků a cesta k neutralitě byly základními mezinárodně politickými předpoklady jak demokratizace státu tak i národnostního vyrovnání.

Této otázky se dotkl širěji ve svých sjezdových referátech Šmeral. Je to pozitivním rysem jeho národnostní politiky.

Renner naproti tomu spatřoval v evropské a tedy i celosvětové politice dva imperialistické bloky – Západu a Východu a nevyrovnal se s dalším významným činitelem – imperialistickým Německem. Na této linii se pohybovaly Rennerovy výklady ekonomických rozporů Východu, Západu a Středu Evropy a později posuzováním světového konfliktu – první světové války. Jeho heslo, že národní hospodářství vyžaduje světový stát, bylo východiskem jednostranného a chybného výkladu první světové války a hospodářských zájmů ústředních mocností. Středoevropský prostor, jakož i oblast centrální Asie, byly prý hospodářsky tlačeny na jedné straně východním blokem („ruskou internacionálou Východu“) a na druhé straně francouzsko-britským blokem („internacionálou Západu“). Tak se středoevropský prostor

ocitl mezi dvěma mlýnskými kameny.⁹⁰ Světová válka byla pak podle Rennera zápasem národů středoevropského prostoru.

V tomto směru je příznačná Rennerova polemika s Hilferdingem na stránkách sociálně demokratického časopisu „Kampf“ a v literárních pracích Rennerových z doby první světové války.⁹¹ Hilferding vystoupil s ostrou kritikou Naumannových názorů. Spojenectví ústředních mocností nazýval „Schützengrabengemeinschaft“, aby podtrhl jeho imperialistický charakter. Tvrdil, že toto spojenectví neotvírá možnost pro vývoj demokracie a sebeurčení národů. Renner vytýkal těmto Hilferdingovým názorům vývojový anachronismus. Neumann, ačkoliv byl měšťákem, rozpoznal prý ekonomickou potřebu velkých hospodářských celků a jeho metoda zdůrazňování velkého Rakouska se prý liší od metody imperialistů.

4. Další otázka nezapadá již do historie před první světovou válkou, ale toto období překračuje. Jde o otázku revolučních přeměn, také na úseku národně osvobozovacího boje, k němuž dala podnět první světová válka a její revoluční vyústění. Konec války přinesl zejména pod vlivem Říjnové revoluce zostření i národně osvobozovacího boje a jeho stupňování do maximalistických poloh.

Za této situace předválečná národnostní platforma sociální demokracie v Rakousku selhala nadobro a byla jednou z příčin, že sociálně demokratická strana byla vlečena událostmi a nebyla s to postavit se v čelo národně osvobozovacího boje.

Program národně osvobozovacího boje až do odtržení, tj. k ustavení národních států s možnými dobrovolnými vazbami ve sféře práva mezinárodního, např. socialistické konfederace, nebyl vytyčen.

K tomu některé Leninovy teze, které ukazují cestu socialistické revoluce.

Souhrná Leninova teze:

„My si přejeme revolučně proletářskou jednotu, sjednocení, a ne rozdělení. Chceme revoluční sjednocení, proto nevytyčujeme sjednocení všech a jakýchkoliv států vůbec, neboť sociální revoluce staví na pořad dne sjednocení pouze těch států, které přešly nebo přecházejí k socialismu, osvobozujících se od kolonií atd. Chceme svobodné sjednocení a proto jsme povinni přiznat právo na svobodné oddělení (bez práva na svobodné oddělení se nemůže mluvit o svobodném sjednocení).“⁹²

K otázce oddělení:

„K dosažení tohoto cíle je nutné, aby koloniální a jiné utlačované národy nebo neplnoprávné národy byly plně osvobozeny a aby jim byla poskytnuta svoboda oddělit se jako záruka, že nedůvěra pracujících mas různých národů a rozhořčení dělnictva utlačovaných národů proti dělnictvu utlačovatelských národů, toto dědictví z kapitalismu,

budou plně odstraněny a vystřídány uvědomělým a dobrovolným svazkem.⁹³

„Nežádáme svobodu sebeurčení, tj. nezávislost, tj. právo na svobodné oddělení pro utiskované národy proto, že bychom snili o hospodářské roztříštěnosti nebo vyznávali ideál malých států, ale právě naopak proto, že usilujeme o velké státy a o sblížení, dokonce o splynutí národů, avšak na opravdu demokratické, opravdu internacionalistické základně, která je nemyslitelna bez práva na svobodné oddělení.“⁹⁴

K otázce znovuspojení:

„Proletářská strana usiluje o vytvoření pokud možno největšího státu, neboť to je pro pracující výhodné, usiluje o sblížení a posléze o splynutí národů, avšak tohoto cíle nechce dosáhnout násilím, nýbrž výhradně svobodným, bratrským svazkem dělníků a pracujících mas národů.“⁹⁵

POZNÁMKY

- 1 Lenin, V. I.: **Spisy**, sv. 20. Praha 1957, O právu národů na sebeurčení, 2. Konkrétně historické pojetí otázky, str. 407 a 408.

Podle Hrochova členění vývoje a narůstání intenzity národního hnutí ve tři fáze, navazující na Leninovo členění ve dvě epochy, zapadá naše tematika, pokud jde o Čechy, do 1. typu Hrochovy typologie (do druhé Leninovy etapy vstoupilo tu národní hnutí Čechů již na úrovni třetí fáze své intenzity) a pokud jde o Slováky, do 2. typu (v druhé Leninově etapě dostalo se národní hnutí Slováků ze druhé do třetí fáze své intenzity). Viz Hroch Miroslav: **Buržoazní revoluce v Evropě**, Praha 1981, zejména kapitola Národního hnutí a buržoazní revoluce, str. 362–388.

- 2 Fishof, Adolf: **Österreich und die Bürgschaften seines Bestandes**, str. 29, 220 ad.
- 3 „Das demokratische Österreich wird nicht unter Herrschaft einer Kaste von Deutschen sein, es wird jedoch die besonnene deutsche Führung haben.“ (Pseud. Springer, Rudolf: **Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat**, Lipsko a Vídeň 1902, str. 91 a 92.)“ Die österreichischen Deutschen werden die führende Nation sein“ (Tamtéž, str. 170).
- 4 Tezner, Friedrich: **Die Wandlungen der österreichisch-ungarischen Reichsidee**, Vídeň 1905 a Offermann, Alfred: **Die Bedingungen des konstitutionellen Österreich und die verfassungsrechtliche Vervollkommnung Österreichs**, Vídeň 1900.
- 5 Charmatz, Richard: **Der demokratisch-nationale Bundesstaat Österreich**, 1904, **Deutsch-österreichische Politik** 1907, **Österreich-Ungarns Erwachen**, 1915 a **Österreich als Völkerstaat**, 1917.
- 6 Popovici, Aurel: **Die vereinigten Staaten von Grossösterreich**, Lipsko 1906.
- 7 Lammasch, H: **Europas elfte Stunde**, Vídeň 1919, Seipel, Ignaz: **Gedanken zur Reform der österreichischen Verfassung**, Vídeň 1916, Kann, Robert A.: **Das Nationalitätenproblem der Habsburger Monarchie**, II. Št. Hradec–Kolín 1964 a Böhm, Wilhelm: **Konservative Umbaupläne im alten Österreich**, Vídeň–Frankfurt–Curych 1967.

- 8 Scheicher, Josef: **Traum aus dem Jahre 1920**, Vídeň 1900.
- 9 Hautsch, Hugo: **Die Nationalitätenfrage im alten Österreich, Das Problem der konstruktiven Reichsgestaltung**, Vídeň 1953, str. 101 a 102.
- 10 Renner, Karl (pseud. Springer Rudolf): **Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat**, Lipsko a Vídeň 1902, str. 35.
- 11 Tamtéž, str. 146.
- 12 Tamtéž, str. 21 a 22.
- 13 Tamtéž, str. 31.
- 14 Renner, Karl: **Marxismus, Krieg und Internationale**, Stuttgart 1918, str. 159.
- 15 Tamtéž, str. 157 a 158.
- 16 Renner, Karl: **Österreichs Erneuerung**, Vídeň 1916, str. 39.
- 17 Renner, Karl: **Der krieg und die Wandlungen der nationalen Gedanken**, Vídeň 915, str. 27.
- 18 Bauer, Otto: **Die nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie**, Vídeň 1924, str. 136 ad. V otázce pojetí národa došlo ke sporu mezi Bauerem a Kautským. Bauer definoval národ jako „Schicksals-Charakters-und Kulturgemeinschaft“ a Kautský naproti tomu jako „Sprachgemeinschaft“. (Kautský, Karl: **Nationalität und internationalität Ergänzungsheft zur neuen Zeit**, č. 1 a **Die Befreiung der Nationen**, Stuttgart 1917).
- 19 „Es zeugt von der gewaltigen Kraft, die das Nationalitätenprinzip und infolgedessen auch der nationale Befreiungskampf darstellt und es lässt indirekt auch die Möglichkeit der Zerschlagung des Nationalitätenstaates zu, wenn das Nationalitätenprinzip stark genug ist“. (Bauer, Otto: **Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie**, Vídeň 1924, začátek VI. kapitoly.) Na teplickém sjezdu německé sociální demokracie roku 1913 vyjádřil se Bauer takto: „Dieses Österreich muss anders werden, wenn es überhaupt sein soll. Sonst wird dieser Staat aufgehen, in den Formen einer grossen europäischen Umgestaltung.“
- 20 Po první světové válce Renner dále ustoupil od univerzality svého personálního principu, ačkoliv i potom mu zachoval významné postavení. Při výčtu variant právního statutu národnostní menšiny v národnostně smíšeném státě uvádí vedle sebe úpravu historicko-teritoriální a personální. (Renner, Karl: **Die Nation: Mythos und Wirklichkeit**, Vídeň 1967, str. 102.)
- 21 Tamtéž, str. 52 a 53.
- 22 Bauer, Otto: **Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie**, Vídeň 1924, str. 333 ad.
- 23 Lenin, V. I.: **Spisy**, sv. 23, Praha 1957, str. 292.
- 24 Meissner, Alfred: Rozřešení národnostní autonomie problémy národnostní zvláště otázku úředního jazyka? **Akademie** 1968, str. 256 ad.
- 25 V přepracovaném díle **Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat**, jež vyšlo roku 1918 pod názvem **Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen** zmiňuje se Renner o osmi národních vládách a osmi guberniích.
- 26 Renner sám pokládal podle všeho za dílčí stát právě tento svaz určité národnosti. Je to patrné z jeho výroku na sjezdu strany roku 1917: „Co národy potřebují je jejich státní sdružení v zákonodárství a správě, jejich konstituování jako dílčích států v národnostním a spolkovém státě.“ (Renner, Karl: **Politische Demokratie und nationale Autonomie**, Vídeň 1917, str. 13).
- 27 Srovnej např. Kann, Robert A.: **Renners Beitrag zur Lösung nationaler konflikte im Lichte nationaler Probleme der Gegenwart**, Vídeň 1973.

- 28 Protokol sjezdu sociální demokracie v Rakousku, konaného ve dnech 24. až 29. září 1899 v Brně, Praha 1899.
- 29 Tamtéž, str. 45 ad.
- 30 Tamtéž, str. 83 ad.
- 31 Srovnej Renner, Karl: **Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat**, Vídeň 1902 a Bauer, Otto: **Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie**, Vídeň 1907, str. 530.
- 32 Slovinská rezoluce měla toto znění:
 1. Österreich muss ein demokratischer Nationalitätenstaat werden.
 2. Jedes in Österreich lebendes Volk ist, ohne Rücksicht auf die von seinen Mitgliedern bewohnten Territorien, eine autonome Gruppe, welche alle ihre nationalen sprachlichen und kulturellen Angelegenheiten ganz selbständig regelt und besorgt.
 3. Territoriale Gebiete haben nur einen rein administrativen Charakter und sind ohne jeden Einfluss auf die nationalen Verhältnisse.
 (Parteiprotokoll, Brno 1899, str. X.)
- 33 Akademie, roč. 1899, str. 489 a 490.
- 34 Protokol sjezdu sociální demokracie v Rakousku, konaného ve dnech 24. až 29. září 1899 v Brně, Praha 1899, str. 62.
- 35 To je patrné z projevu Jana Vaňka z české delegace, tamtéž, str. 65.
- 36 Tamtéž, str. 51.
- 37 Tamtéž, str. 50 ad.
- 38 Na to poukazovali: Modráček, František: O národnostní otázce, Akademie, roč. 1899, str. 337 ad., Němec, František: **Právo lidu** z 21. IX. 1899 a Soukup. František: **Právo lidu** z 22. IX. 1899.
- 39 Protokol sjezdu sociální demokracie v Rakousku, konaného ve dnech 24. až 29. září 1899 v Brně, Praha 1899, str. 78 ad.
- 40 Tamtéž, str. 54 ad.
- 41 Tamtéž, str. 79.
- 42 Srovnej *Arbeiterzeitung* z 27. VIII. 1899.
- 43 Protokol sjezdu sociální demokracie v Rakousku, konaného ve dnech 24. až 29. září 1899 v Brně, Praha 1899, str. 83 a 84.
- 44 Tamtéž.
- 45 Tamtéž, str. 53.
- 46 Austerlitz, Friedrich, *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage*, *Arbeiterzeitung* z 3. a 8. IX. 1899.
- 47 *Arbeiterzeitung* z 1. X. 1899.
- 48 Stampfer, Friedrich: *Die nationale Frage und die deutsche Sozialdemokratie in Österreich*, *Leipziger Volkszeitung* z 12. a 13. IX. 1899.
- 49 Soukup, František: *Die tschechische Arbeiterbewegung in Österreich*, *Neue zeit*, roč. XIX/2 z r. 1901 a Modráček, František: O národnostní otázce, Akademie, č. 8/1899, str. 341–343.
- 50 Odpověď Kautského na Modráčkův dotaz, Akademie, č. 1/1900, str. 34.
- 51 Brügel, Ludwig: *Geschichte der österreichische Sozialdemokratie*, Vídeň 1925, str. 79.
- 52 Např. Momsen, Hans: *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat*, Vídeň 1963, str. 337 a 338 a Kann, Robert A.: *The*

- Multinational Empire, Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy 1848–1918**, I., str. 106.
- 53 Lenin, V. I.: **Spisy**, sv. 19, Praha 1957, o národnostním programu SDDSR, str. 541.
- 54 Lenin, V. I.: **Spisy**, sv. 20, Praha 1957, str. 28 a 29 a kritické poznámky o národnostní otázce, str. 32.
- 55 Šmeralovo mládí, pokud jde o národnostní problematiku, bylo ovlivněno ovzduším tehdejší sociálně demokratické strany (odklon sociální demokracie od státoprávního programu, tendence kosmopolitní a na druhé straně pronikání buržoazního nacionalismu, otázka zachování Rakouska atd.). Také jeho zapojení do první sociálně demokratické studentské skupiny po jeho příchodu do Prahy v roce 1898 (bři Houserové Václav a Jaroslav a jejich vystoupení proti pokrokářskému nacionalismu již roku 1896, jež vyvolalo rozruch v české veřejnosti) ovlivnilo jeho vstup do politického života. (Viz např. Červinka, František: **Boje a směry českého studentstva na sklonku minulého a na počátku našeho století**, Praha 1962, **Studentský sborník**, roč. III/1896, Čas z 30. I. 1897 a soubornou práci Jana Galandauera, **Bohumír Šmeral 1880–1914**, Praha 1981, část I.)
- 56 Šmeral, Bohumír: Základ české politiky: historické státní právo aneb všeobecné právo hlasovací, **Studentský sborník**, roč. IX. 1904–1905, str. 101 ad. a 144 ad.
- 57 Z kritiků Šmeralovy studie: Červinka, František: **Boje a směry českého studentstva na sklonku minulého a na prahu našeho století**, Praha 1962, str. 259–261.
- 58 Šmeral, Bohumír: K vládní akci československého vyrovnání, **Akademie** 1908, str. 146 ad.
- 59 Šmeral, Bohumír: Karel Kautský o národnostní otázce v Rakousku, **Akademie**, 1908, str. 208 ad.
- 60 Winter, Lev: otázka národnostní a sociální demokracie, **Akademie** 1908, str. 151 ad.
- 61 Modráček, František: **Otázka národní v sociální demokracii Rakouska**, Praha 1908 a **Národnostní otázka v sociální demokracii**, **Akademie** 1908, str. 295 ad.
- 62 Meissner, Alfred: Rozřešení národnostní autonomie problém národnostní, zvláště otázku úředního jazyka? **Akademie** 1908, str. 256 ad.
- 63 Zápis o schůzi výkonného výboru československé sociálně demokratické strany dělnické, konané dne 29. června 1909, kniha zápisů, str. 82 a 83, Archiv býv. Ústavu dějin KSČ fond č. 70, sign. 33.
- 64 Článek *Arbeiterzeitungu* z 15. VIII. 1908. Viz též Galandauer, Jan: **Bohumír Šmeral 1880–1914**, Praha 1981, str. 87 a 88.
- 65 Uvádíme tato místa z dopisu: „Es ist für die deutsche Partei an sich misslich, dass ihr mit einem ganzen Nationalitätenprogramm heranrückt und es öffentlich macht, ehe wir dazu Stellung nehmen können. Jede Konzession, zu Eurem Standpunkt, die wir später machen, erscheint ja dann von Euch diktiert! . . .
- Aber am gefährlichsten ist der letzte Absatz! Ich fürchte, die deutschen Genossen werden ihn als eine Drohung, ja beinahe — verzeihen Sie das Wort — als eine Erpressung lesen und die ganze deutsch-nationale Presse wird sich auf ihn stützen. Dieser Absatz lässt nämlich folgende Interpretation zu: Wir beschliessen Grundsätze, ohne die Deutschen zu fragen; dann fordern wir, dass die Deutschen sie annehmen; tun sie das nicht, dann sprengen wir die Gesamt-partei! (Archiv býv. Ústavu dějin KSČ, fond č. 55, sign. 97, nyní ÚML ÚV KSČ F 55, sign. 75.)
- 66 Protokol IX. sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické ve dnech

4. až 8. září 1909 v Národním domě v Praze-Smíchově, Praha 1909, str. 122 ad.
- Srovnej též Galandauer, Jan: **Šmeral Bohumír 1880–1914**, Praha 1981, str. 118.
- 67 Protokol, str. 149–150.
- 68 Šmeral, Bohumír: Národnostní otázka v sociální demokracii až do sjezdu hainfeldského, *Akademie*, roč. XIII/1909, str. 145, 348, 397, 454, 522 ad. přetištěno též ve Šmeral, Bohumír: **Historické práce 1908–1940**, Praha 1961, str. 28 ad.
- 69 Protokol, str. 124 a 125.
- 70 Protokol, str. 134 a 135.
- 71 Protokol, str. 136.
- 72 Protokol, str. 139.
- 73 Protokol, str. 143.
- 74 Protokol, str. 120 a 121.
- 75 Protokol, str. 151.
- 76 Protokol, str. 122 a 123.
- 77 Srovnej Galandauer, Jan: **Bohumír Šmeral 1880–1914**, Praha 1981, str. 113.
- 78 Protokol XI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného ve dnech 7., 8. a 9. prosince 1913 na Žofíně v Praze, str. 139–142.
- 79 Řada článků v Kampfu, Protokoll über die Verhandlungen des Parteitags der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Österreich, Wien 1911 (vystoupení Austerlitz a V. Adlera), Bauer, Otto: **Die österreichische Revolution**, Wien 1965, str. 65 a Galandauer, Jan: **Bohumír Šmeral 1880–1914**, str. 269 a 270.
- 80 „Mezi českými a vídeňskými sociálními demokraty vzrůstaly rozpory v posledních letech před válkou . . . vlivná část vídeňských socialistů, počítajíc s neudržitelností Rakouska-Uherska počala propagovati myšlenku velkoněmeckou – spojení všech Němců.
Obávali jsme se možnosti tohoto zvýšeného tlaku Německa na český národ a považovali jsme tehdejší strukturu střední Evropy za nezbytnou, nemá-li dojít k sjednocení všeho Německa.
Proto jsme chtěli přimět německou sociální demokracii v Rakousku, aby si ujasnila svoje stanovisko ke středoevropským problémům a aby veřejně se vyslovila proti všenněmeckým snahám. Šmeral tvrdil, že se toho docílí, když se vyslovíme jasně pro Rakousko; měl za to, že rakouská sociální demokracie bude muset následovat.“
Vídeňští sociální demokraté vystihli dobře, kam rezoluce míří. Nemínili se však dát cestou, na kterou ukazovala pražská rezoluce, nýbrž postavili se proti ní a přivítali ji v Arbeiterzeitungu pod ironickým nadpisem: Ein feuriges Bekenntnis zu Österreich. (**Naše revoluce**, roč. 9, sv. 2, str. 246 a 247).
- 81 Protokol, str. 123.
- 82 Protokol, str. 128, Modráček, František: **Otázka národnostní a militarismus**, *Akademie* 1910, str. 3 ad.
- 83 Šmeral na jaře 1917 sledoval s nadějemi revoluci v Rusku, ale vycházel z platformy státoprávního prohlášení z 30. května. (Články a projevy v **Právu lidu** z 31. III., 8. IV., 17. IV., 8. V., 10. VI. a 14. VI. 1917.) Pokud jde o Šmeralovy obavy, aby se Český stát nestal státem „nárazníkovým“, uvádí Galandauer, že toto označení nepředstavovalo nic, co by již nebylo obsaženo v rezolucích IX. a XI. sjezdu Český stát nestal státem „nárazníkovým“, uvádí Galandauer, že toto označení Praha 1986, str. 97 a 98.)
- 84 Ústav dějin KSČ, fond č. 55, sign. 107, 138 a 167.
- 85 Kvapil, Svatopluk: **Odpůrci Českého státu**, *Akademie*, roč. 1917, str. 128.

- 86 Srovnej též Tobolka, Zdeněk: **Politické dějiny československého národa od roku 1848 až do dnešní doby**, díl IV. 1914–1918, str. 250 a 251.
- 87 Brügel, L.: **Geschichte der östererichischen Sozialdemokratie**, Vídeň 1925, str. 296.
- 88 Galandauer, Jan: **Bohumír Šmeral 1914–1941**, Praha 1986, str. 126 a 127 s odkazem na AÚML ÚV KSČ, F 55, sign. 107.
- 89 V literatuře se setkáváme dokonce s názorem, že šlo o konfederaci. (Kann, Robert A.: **Das nationalitätenproblem der Habsburger Monarchie**, II., Št. Hradec-Kolín 1964, str. 171).
- 90 Renner, Karl: **Österreichs Erneuerung**, Vídeň 1918, str. 145 ad.
- 91 Renner, Karl: **tamtéž a Kampf** z XII. 1915.
- 92 Lenin, V. I.: **Spisy**, sv. 26, Praha 1956, K revizi programu strany, str. 167.
- 93 Lenin, V. I.: **Spisy**, sv. 29, Praha 1957, Návrh programu KSR(b) – bod programu v oblasti národních vztahů, str. 119.
- 94 Lenin, V. I.: **Spisy**, sv. 21, Praha 1957, Revoluční proletariát a sebeurčení národů, str. 417 a 418.
- 95 Lenin, V. I.: **Spisy**, sv. 24, Praha 1956, Úkoly proletariátu v naší revoluci, str. 64 a 65.

© Jaroslav Houser 1990

Zur Kritik des Nationalitätenprogramms der Sozialdemokratie in Österreich-Ungarn

Jaroslav Houser

Resumé

Die staatsrechtlichen Vorstellungen der sogenannten Austromarxisten (Staatsmodell der kulturellen Nationalitätenautonomie) sowie die ungenügenden Nationalitätenresolutionen des Brünner Parteitages vom Jahre 1899 beeinflussten die Rolle der Arbeiterbewegung im nationalen Befreiungskampf.

Ideenelemente der kulturellen Nationalitätenautonomie

Die Ideenverbindung der Theorie der kulturellen Nationalitätenautonomie mit den Theoretikern des Liberalismus ist in zwei Richtungen festzustellen: in der Bemühung, die österreichische Staatlichkeit von der Nationalitätenproblematik abzutrennen, der wir sowohl bei Renner als auch bei Bauer begegnen, und dann in der Sendung des Deutschtums im Donaugebiet, wie es Renner betont. Außer den Grundthesen stoßen wir in den Werken von Fischhof, Tezner und Offermann auf eine ganze Reihe der Einzelheiten und Analogien mit Renner.

Die Nation wurde in der Auffassung der Austromarxisten als die Gemeinschaft von Sprache und Kultur verstanden, und dadurch wurde schon ihre Funktion im staatlichen Modell bestimmt. Es wurde die Vorrangstellung des Nationalitätenstaates gegenüber dem Nationalstaat betont.

Lenin trat mit aller Schärfe gegen die Thesen einer kulturellen Nationalitätenautonomie sowie gegen die Priorität eines Nationalitätenstaates auf.

Staatliches Modell der kulturellen Nationalitätenautonomie.

Die Grundlage der öffentlichen Verwaltung sollte die Kreisverwaltung werden. Die Kreise waren ein- sowie mehrsprachig. Die Struktur der mehrsprachigen Kreise ergab sich aus den Konzeptionsthese, die von Lenin kritisiert wurden. Der Föderalismus des staatlichen Modells war sehr problematisch. Am Ende des Ersten Weltkrieges

wurden dann beim Aufstieg der revolutionären Welle alle Programme und Ideenbasen vom Tisch gefegt, welche den nationalen Befreiungskampf in enge Grenzen gebunden haben.

Der Brünner Parteitag im Jahre 1899

Widersprüche gab es auch in der Auffassung der Nation (Seliger, Němec). Die Resolution ging ausschließlich vom territorialen Prinzip aus und lehnte das Personalprinzip ab. Es wurde das Problem der Amts- bzw. Verständigungssprache diskutiert. Lenin erwähnte die Brünner Resolution kritisch, aber die ausschließliche Annahme des territorialen Prinzips hielt er für positiv.

Das gesamtösterreichische Nationalitätenprogramm in der Krise

Die fragmentarische Brünner Nationalitätenresolution sowie die Theorie der kulturellen Nationalitätenautonomie beeinflussten den Standpunkt und die Aktivität auch der tschechischen Sozialdemokratie in der Nationalitätenfrage. (Šmerals Referat auf dem Parteitag im Jahre 1909).

Der Smíchover Parteitag der tschechischen Partei nahm im Jahre 1909 den Beschluß über die notwendige Revision der gesamtösterreichischen Brünner Resolution an, was die Krise des gesamtösterreichischen Programms bewiesen hat. Dazu kam es nicht. (Widersprüche zwischen den einzelnen sozialdemokratischen Parteien). Der für Österreich sprechende Standpunkt des Žofíner Parteitages der tschechischen Partei im Jahre 1913 wurde durch die Verschiebung der deutsch-österreichischen Sozialdemokratie zum Alldeutschtum verursacht.

Unter dem Einfluß der Oktoberrevolution wurden die Ziele des nationalen Befreiungskampfes maximalisiert. In Stockholm erhöhte im Jahre 1917 die tschechische autonome Sozialdemokratie ihre Nationalitätenpostulate — die Föderation im Donaugebiet. Selbständige Staaten mit nur möglichen freiwilligen Verbindungen in der Sphäre des Völkerrechts wurden jedoch nicht deklariert.

Schlußwort

Die Kritik des sozialdemokratischen Nationalitätenprogramms (Brünner Resolution aus dem Jahre 1899, kulturelle Nationalitätenautonomie und die Parteitage der tschechischen Partei aus den Jahren 1909 und 1913) ist in folgende Punkte zusammenzufassen:

1. enger Spielraum für den nationalen Befreiungskampf, 2. problematische Verwirklichung welches auch immer gesamtösterreichischen Programms wegen Widersprüchen zwischen den einzelnen sozialdemokratischen Parteien, 3. international-politische Problematik der

4. Auseinandersetzung der Programme mit den Leninschen Thesen des nationalen Befreiungskampfes.